

Tánczos Vilmos

Lükő Gábor bukaresti kapcsolatai, tanulmányai (1931–1933)

Lükő Gábor a 20. századi magyar néprajzkutatás egyik legeredetibb, nagy hatású egyénisége. Szellemi formálódását döntő módon határozta meg az a két esztendő, amelyet 1931 nyarától 1933 májusáig egyetemi hallgatóként Bukarestben töltött, ahol szoros kapcsolatba került a kor két neves, európai szinten is kiemelkedő jelentőségű intézményével, a Constantin Brăiloiu professzor által alapított és irányított etnomuzikológiai intézettel (Román Zeneszerzők Egyesülete), valamint a román falukutató mozgalommal, amelynek központi vezéralakja a szociológiai monografikus módszert kidolgozó és alkalmazó Dimitrie Gusti professzor volt. A romániai két esztendőből hét egész hónapig Lükő a moldvai csángók között dolgozott, ahol legbehatóbban az északi csángó Jugán (Iugani) falu népi kultúráját kutatta.

A jelen összefoglaló csak Lükő Gábor bukaresti szellemi kapcsolatainak rövid bemutatására vállalkozik, a Moldvában eltöltött terepmunka körülményeinek ismertetése külön összefoglalást igényelne.¹ Az összefoglaló megírásakor felhasználtam Constantin Brăiloiu levelezését Lajtha Lászlóval és Lükő Gáborral (közléteszi: Comişel–László 2006), a Lükő és Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató közti levelezést (közléteszi: Boér 2002), Sümegi György és Mirk Szidónia nyomtatásban is megjelent Lükő-életútinterjúit (Sümegi 1988; Mirk 1999), valamint a korszakra vonatkozó általános román és magyar tudománytörténeti szakirodalmat. Mindezek ismeretében hangsúlyosan támaszkodom arra az összesen mintegy kilenc óra terjedelmű, meg nem jelent életútinterjúra, amelyet

¹ A moldvai csángók között végzett terepmunka végső eredményét tükrözi az 1936-ban megjelent *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* című kötet, amelynek új, bővített kiadása Pozsgai Péter és Heilig Balázs gondos szerkesztésében 2002-ben jelent meg.

2000. február 4-én, február 5-én és június 19-én Lükő Gábor budapesti lakásán Pozsgai Péterrel együtt készítettem (a továbbiakban: *interjú*).² Tudomásom szerint életének romániai időszakáról Lükő Gáborral mások is beszélgettek (például Pávai István, Rostás Zoltán), de ezek az interjúk sem kerültek még nyilvánosság elé.

A téma fontosságát abban látom, hogy a Lükő-életút bukaresti időszakra vonatkozó forrásdokumentumokból nemcsak a fiatal néprajzkutató szellemi fejlődésére derül fény, hanem általuk jobban megismerhetjük azt az intézményi környezetet is, amelybe került, és amely nézeteit az 1930-as évek első felében alakította.

Elindulás Budapestről, avagy menekülés Romániába?

Lükő Gábor középiskolai éveiben, 1925–1928 között a budapesti Zrínyi Miklós Gimnáziumban Karácsony Sándor (1891–1952) tanítványa volt. A neves magyar filozófus–pedagógus társasléktan-elmélete döntő módon határozta meg nemcsak fiatalkorát, hanem későbbi életfelfogását, sőt

² Lükő Gáborral 1999 végén, 2001. április 21-én bekövetkezett halála előtt másfél évvel ismerkedtem meg, Pozsgai Péter vitt el hozzá. Már legelső beszélgetésünkön is meglepődtem az akkor 90 éves kutató memóriájának frissességén, közléseinek pontosságán és megbízhatóságán. Ezt követően 1999. december 12-én részt vettem a 90. születésnapjára szervezett köszöntő ünnepségen, majd 2000. február 4-én magnóval érkeztem budapesti egyszobás lakására, hogy bukaresti emlékeiről és moldvai kutatómunkájáról Pozsgai Péter segítő együttműködésével interjút készítsek. A budapesti Dunatáj Alapítvány munkatársainak (Buglya Sándor elnök, Szederkényi Miklós gyártásvezető) kezdeményezésére a képi felvétel érdekében az utolsó pillanatban magunkkal vittük Kurucz Sándor operatőrt is. A felvételt másnap, február 5-én folytattuk. Mindkét napon 3-3 órányi felvételt készítettünk. Ezzel magam részéről az interjút befejezettnek tekintettem, ugyanis csak életének romániai vonatkozású eseményeiről (Bukarest, Moldva, Erdély) szándékoztam őt kérdezni, de néhány hónap múlva, 2000. június 19-én – ugyancsak a Dunatáj Alapítvány ösztönzésére – egy harmadik, ugyancsak 3 órás interjút is készítettünk, amelynek fő témái a Karácsony Sándorhoz fűződő kapcsolat, a debreceni Társasléktani Intézet sorsa és különböző világnézetű kérdések voltak. Ezt az interjút Mohi Sándor operatőr rögzítette. A kamera jelenlétét Lükő Gábor mindhárom felvétel alkalmával készségesen elfogadta. A februári felvételek alapján Halmy György rendező, a Dunatáj Alapítvány szerződéses munkatársa dokumentumfilmet készített (*Menekülés Romániába. Lükő Gábor a csángóknál*. Dunatáj Alapítvány, Budapest, 2000, 75 perc. Szerkesztő-rendező: Halmy György. Operatőr: Kurucz Sándor. Beszélgetőtárs: Tánczos Vilmos és Pozsgai Péter), majd később ennek újraszerkesztett, rövidebb változatát is elkészítette („...és rólam feledkeztek el!” *Találkozás a 90 éves Lükő Gáborral*. 2000–2001, 60 perc).

egész tudományszemléletét és -módszertanát, ideértve a kelet-európai népi kultúrákhoz való viszonyát is.

Érettségi után, a budapesti egyetem bölcsészkarának magyar–német szakos hallgatójaként 1928-tól kiváló tanároktól tanulhatott, így többek között Kodály Zoltán (1882–1967) népzenei szemináriumait is látogatta, ahol Bartók bihari román népzene gyűjtésének ismertetését vállalta el. Romániai útjának tervéről Kodály is tudott, de szándékát először Györffy Istvánnak (1884–1939) mondta el, aki ebben az időben néprajzi előadásokat tartott a budapesti bölcsészeti karon, és Lükőnek vele alakult ki a legszorosabb kapcsolata. Györffy egészen 1939-ben bekövetkezett haláláig figyelemmel követte Lükő fejlődését, és mindenben támogatta őt. A kétéves romániai tanulmányút alatt is folyamatosan leveleztek, majd miután a fiatal tanítvány 1933-ban hazatért Bukarestből, ő irányította a moldvai csángókról írt doktori disszertációját, majd a doktori szigorlat letétele után (1936. december) debreceni múzeumi álláshoz segítette. (Mindezekről lásd: Pozsgai 1999: 18, 6. jegyz.; Sümegi 1988: 15; Mirk 1999: 52–53, továbbá: interjú.)

Annak, hogy a fiatal Lükő 1931-ben elhagyta a budapesti egyetemet, és végleg Romániában akart letelepedni, világnézeti és magánéleti okai is voltak. Ady verseinek és Bartók román népzenei gyűjtéseinek hatására intenzív módon érdeklődött a kelet-európai népek kultúrája, különösen a román népi kultúra iránt, ugyanakkor ki volt ábrándulva az egyre inkább germán szellemi gyarmattá váló „úri, sváb Magyarországból”, amely rajongva tisztelt középiskolai tanárát, Karácsony Sándort az ifjúság megméltatójének tartotta, és 1927-ben állásából elbocsátotta. Ez volt az oka annak is, hogy romániai útja előtt Lükő a Györffy által felajánlott állami kutatói ösztöndíjat kategorikusan visszautasította: *Amikor Teleki Pál lett a kultuszminiszter vagy a miniszterelnök, megbízott előadóként áthozták a közgazdasági egyetemről Györffyt, hogy adjon elő nekünk néprajzot. És Kodály Zoltánt, hogy népzenét. Hát én persze mind a kettőt fölvettem, és jártam hozzájuk. Györffy magyar ember volt, falusi származású, hozzá volt bizalmam. Egy előadása után hozzá csatlakoztam, és nagy félve elárultam neki, hogy én megyek Romániába. Semmi pozitív nem volt, hogy hogy megyek, csak hogy megyek. És hogy ő mit ajánl nekem, milyen néprajzi tanulmányokat. Ez volt az ürügy, hogy miért kötök bele. Hát ő mindjárt elfogott: „Hát hogy? Kap valami ösztöndíjat? Vagy a szülei olyan tehetősek?” – „Jaj, a szüleim nem tudnak*

róla!” És akkor aztán mindjárt mondta, hogy ő szerez nekem ösztöndíjat. „Jaj – mondom –, én azt nem fogadom el!” [Azt gondoltam magamban, hogy] Magyarországnak én nem adom el magam, ennek a sváb Magyarországnak! Ahol Karácsony Sándort egy évvel azelőtt kigolyózták a középiskolából is. Csak évtizedek múlva kapartam ki a levéltárból a fegyelmi eljárásnak a lezárását. Kornis Gyula államtitkár, akinek a munkáját Karácsony előzőleg megbírálta, az mondott ítéletet felette, hogy „egyéni nevelési módszerével akadályozza az iskola nevelő munkáját”. Fénymásolatban megvan. Hát ez Magyarország??! A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára volt akkor Kornis. Aláírva minden. Ettől a Magyarországtól én nem fogadok el semmit! Én nem adom el magam! Hogy aztán elővegyenek később, hogy te ösztöndíjat kaptál, hát akkor csináld ezt. Nem! Agyonütött volna engem egy állami ösztöndíj. Hogy úri életet éljek, van pénzem, minden. Nem! Én szegény ember voltam ott [Bukarestben], látták. Én ha kellett, megkoptaltam. (interjú)

Az „úri Magyarország” ezidőtájt Bartókot sem méltányolta, a fiatal Lükő pedig lelkesedett a román népzene feltáró neves folklórgyűjtő zeneszerzőért: *Bartók Béla felnőtt zenész korában tanult meg románul, csak azért, mert találkozott a román népzenevel! És azt mondta: – Hát ez külön világ!* (interjú) Élete végén így emlékezik a bartóki hatásra: „Bartók azt írja *A magyar népdal* című művében, hogy az oláhok egyes félreeső vidékeken maguk látják el magukat csaknem mindennel szellemi és fizikai szükségleteik kielégítésére. Itt még nem ismerik a »civilizáció áldásait« – gúnyolódik Bartók. Tőlük kell hát tanulnunk! Megyek Romániába! Megtanulom nyelvüket, gyönyörű dalaikat és megismerem háziiparukat. Hátha van még számunkra is menekvés.”³ A fiatal Lükőre – Bartók mellett – nagy hatást tett Ady költészete is, ideértve azokat a verseket is, amelyekben a költő rokonszenvvel szól a románokról (*A pócsi Mária, A Duna valómása*). *Ady mondta ki először, hogy magunkban félemberek, félnemzet vagyunk; hogy örömünk és bánatunk közös a szomszédainkkal. Bartók megtalálta ennek zenei kifejezését is. Bátran hirdette a „kultúrfőlnyes”, álmagyar világban, hogy a román és szlovák nép zenéje igen értékes*

³ *A Debreceni Egyetem Társaslélektani Intézete, előzményei és öröksége. 1919–1942.* című, befejezetlen kéziratot Lükő Gábortól kaptam 2000-ben. A fenti idézet az utolsó, 39. oldalon olvasható.

művészi alkotás, hogy már ezért is érdemes megtanulni nyelvüket. (interjú, Sümegi 1988: 15)

A magyarországi hivatalos körök erre a népiség kultuszra és a szomszédos népek iránti szimpátiára gyanakodva tekintettek. Az Adyra, Móriczra, Szabó Dezsőre hivatkozó népi írókkal szemben erős volt az ellenszenv az úri társadalomban, és ezt a fiatal Lükő is jól érzékelte: *Hát láttam, hogy Magyarországon nincs semmi talaj. Ezek uralkodnak, a svábok. Az apám is.⁴ A fejem tetején táncolt, ha Ady verseskötetet talált az asztalomon. Tombolt, őrzöngött, dührohamokat kapott, hogy én kommunista leszek, hogyha Adyt olvasom. És hogy Adyék játszották el Nagy-Magyarországot, mert ők züllesztették szét a magyar hadsereget. [...] Az egyetlen is azt mondták, hogy csak végezzünk, szerezzünk diplomát, de állást nem tudnak adni, csak akkor, ha majd visszaszerezzük Nagy-Magyarországot. „Na – mondom –, azt maguk nem szerzik vissza, majd én visszaszerzem, de elmegyek, és románul megtanulok.”* (interjú)

Budapestről való eltávozásának okai tehát egyfelől ideológiai természetűek voltak (kiábrándulás az úri Magyarországból, a román népi kultúra iránti lelkesedés, az érintetlen népi életforma eszményítése stb.), másfelől pedig magánéletiek (lázadás az apai tekintély ellen, a magyar-német szakos tanári alapvizsgára időben nem készül fel). Romániába érkezését tehát nem egyszerű tanulmányútként, hanem bizonyos értelemben menekülésként kell felfognunk: Lükő 1931 nyarán úgy hagyta ott Magyarországot, hogy soha nem is akart visszatérni. A Györffy által ajánlott ösztöndíjat is – egyebek mellett – azért utasította el, mert nem akart függő viszonyba kerülni a magyar állammal, amelyet végleg elhagyni készült. Az volt a szándéka, hogy Romániában telepszik meg, és hogy családot is ott fog majd alapítani. Egy évvel később, 1932. szeptember 27-én ezt írta Csutak Vilmosnak, a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatójának: „E télen még folytatom néprajzi tanulmányaimat Moldvában. Román állampolgárság megnyerésére megteszem a szükséges lépéseket, majd katonaságra jelentkezem (Romániában), melynek elvégzése után Moldvában telepszem meg mint földműves, s szabad időmet továbbra is tanulmányokra szentelem. Úgy látom, Moldva egy emberéletre elegendő anyagot ad.” (Boér 2002: 142, 2. 22. levél). Ez a szándéka később sem változott

⁴ Lükő Gábor apai ágon sváb származású (Becker), a Lükő nevet, mely édesanyja családneve volt, fiatal korában vette fel (Pozsgai 1999: 16, Mirk 1999: 48–51).

meg, és amikor 1933 májusában egy félreértés miatt hirtelen kiutasították Romániából, úgy érezte, hogy ezzel egész élete programja omlott össze.

A Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemen

Romániába érkezve első útja Kolozsvárra vezetett. Itt felkereste Roska Márton (1880–1961) régészt, a román egyetem tanárát, aki azt tanácsolta neki, hogy iratkozzon be a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemre. Ezt az intézményt Nicolae Iorga (1871–1940) történész alapította még a 19. század végén, és a két világháború között erdélyi magyar tanárok is gyakran jártak oda póttanfolyamokra, hogy román nyelvi tudásukat kiegészítsék. Roska Márton tanácsa tehát kézenfekvő volt, de Lükő már korábban is tudott a Iorga-féle szabadegyetemről, hiszen Budapesten Győrffy István és mások is ugyanezt ajánlották számára.

Lükő csak néhány napig tartózkodott Kolozsváron, innen hamar Bukarestbe utazott, ahol már kora nyáron be is iratkozott az egyetemre. A beiratkozáskor az egyetem titkára, aki maga is Dimitrie Gusti-tanítvány volt, azonnal a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemre irányította, és még ösztöndíjat is utalt ki számára. Magának a szabadegyetemnek alig volt rá hatása, de ez a nyár mégis rendkívül hasznosan telt, mert őszre már valamelyest megtanult itt románul. Így emlékezik erre az időszakra:

Gustinak egy volt tanítványa volt az egyetem titkára. Hát szívesen fogadott, beírt, és mindjárt beírt a Vălenii de Munte-i nyári egyetemre is. Ingyen. Ráírta a papírjaimra, hogy „bursă”⁵, de hát én akkor még nem tudtam, hogy mit jelent az a „bursă”. Kimentem aztán Vălenii-be. Mondták, hogy csak később kezdődik a nyári egyetem, de hát kimentem hamarabb, hogy valamennyire már tanuljak meg románul. Mondta [a titkár], hogy a rendőrségen nyilvántartják a szállásadókat, és hogy ott kérdezsem meg.

A rendőrtiszttel németül értettem magam valahogy, és hát kérdezi, hogy szállodában akarok-e szállni vagy „parasztoknál”, így mondta ő. Hát mondom, hogy a „parasztoknál”. Hát adott egy címet. A bérkocsissal mentem, mert nagy csomagjaim voltak. Megállunk egy helyen, egy

⁵ Ösztöndíj.

patkolókovácsnál. Cigány eredetű volt, de már olyan polgárosodó román család. Jó emberek voltak. Nagy tornácos házuk volt, de abban ők nem laktak, hanem mellette volt a kis eresz, ott volt a kis konyhájuk, ott laktak, és abból nyílt a ház másik oldalán egy másik eresz egy kis szobácskával, egy ágy és egy kis asztal [volt benne], azt adták ki nekem. Kosztot is adtak olcsón, amit ők ettek. Az egész kiskorú fiát befogták a nagy kalapács alá, és hát az megrokkant bele, görbe lett a háta meg minden. De nagyon jó eszű és eleven gyerek volt, hát az lett az én román nyelvmesterem, a Gheorghe. Élvezte, hogy ő nekem magyaráz, folyton beszélt. Hát abból tanul az ember, ha hallja! A nyár végén már járt a szájam. Csak amikor észbe kaptam, akkor ijedtem meg, hogy hogy merek én így beszélni. És akkor megakadtam. Egy nyár alatt megtanultam románul ettől az egyszerű gyerektől.

Aztán később megkezdődött a nyári egyetem. Egyetemisták voltak többnyire, mindenféle csirkefogók. Csak a lányokkal barátkoztak. De jöttek magyarok is. Eljött Makkai püspök titkára is, Ottó volt a családneve. Hát az barátkozott velem. Be akartak vinni lakni a többiek közé: „Hát neked ingyen koszt és szállás jár!” Mondom: „Hagyjatok engem békében, nem akarok én ezek közé a züllő diákok közé keveredni, jól vagyok én itt!” Azt a kevése pénzt megfizettem az apám zsebpénzéből, amibe ott kerültem.

Egyszer megjelent ott Bitay Árpád.⁶ Őt is Györffy utasította hozzám, megküldte a címemet neki. Hát ő is mondja, hogy ha „bursă”, akkor neked ingyen jár itt minden. Mondom, hagyjatok békében engem. És akkor észrevette, hogy piszkos ágyneműbe fektettek engem azok a cigányok, merthogy előzőleg is volt már ott valaki. Akkor aztán ezeket ráncba szedte. Kérdi azt is, hogy nincs-e ott tetű. Hát mondom, poloska van itten bőven. Akkor kitanította a cigányasszonyt, hogy be kell szerezni féregirtót meg mindent. Na, akkor így egy kicsit rendbetett engem Bitay Árpád.

⁶ Bitay Árpád (1896–1937) irodalomtörténész, művelődéstörténész, történész. 1929-től a gyulafehérvári római katolikus teológián a román nyelv és irodalom, a latin és a német nyelv tanára. Hangsúlyosan foglalkozott a román–magyar irodalmi kapcsolatokkal. 1923-tól haláláig a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemen előadásokat tartott a magyar irodalomról és történelemről, a magyar–román szellemi kapcsolatokról.

A nyári egyetemre nem mentem, mert abból nem értettem volna semmit. Én nem tudtam az uraknak a nyelvét, én a parasztok között éltem. Hanem amikor vége lett a nyári egyetemnek, hát megint jön Bitay, hogy ők, a résztvevő magyar tanárok mindég tisztelegnek Iorgánál. Ott volt a nagy rezidenciája, egy emeletes tornácos ház. Mert hát Iorga nagy pártfogója a magyar tanároknak. Hát hogy menjek velük. Hát így aztán felvonultunk. Valami tíz erdélyi magyar tanár volt, és én voltam az idegen. Elbúcsúztatott Iorga. Engem külön is bemutatott neki, hogy hát Magyarországról is jöttem. Ez volt a kezdet. Egy kis vidéki városka ez a Vălenii de Munte, valami járási székhely lehet. És ott volt a nyári egyetemnek a színhelye. Nagyobb csarnokok, ilyen fa építmények. (interjú)

A Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és Csutak Vilmos

Lükő a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetem idején részben vonattal, részben szekéren, részben gyalog ellátogatott Sepsiszentgyörgyre, ahol Csutak Vilmos (1878–1936) múzeumigazgató vette pártfogásába. Később, teljes romániai tartózkodása alatt a Székely Nemzeti Múzeum lett Lükő romániai bázisa. Ide kapta budapesti leveleit, a Néprajzi Múzeumtól és az Akadémiától olykor ide küldtek számára pénzsegélyeket, itt helyezte el könyveit, jegyzeteit, fényképeit és egyéb személyes holmiját. Moldvából és Bukarestből postán is küldött olykor Csutak Vilmosnak iratokat, tárgyakat (lásd: Boér 2002: 2. 19., 2. 20. és 2. 21. levél).

Csutak Vilmoshoz ugyancsak az őt pártfogoló Györffy István jóvoltából került, aki egyik Bécsből írott levelében ajánlotta be a „rumunyológusnak készülő” fiatalembert a székely múzeumigazgatónak. Egyebek között ezt írja: „Készítsd elő, ha megvan a Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincese c. könyvet, s add a kezébe, hogy abból jegyzeteket csináljon.” (Lásd: Boér 2002: 134–135, 2. 1. levél.) A levélnek ez a szellemi stúdiomokról is gondoskodó része akár humorosnak is nevezhető, ti. Györffy már Budapesten is Herman Ottó halászatról szóló könyvét tanította neki, felrajzolta a táblára az összes halászsorszámokat, amit a diákok halálisan untak. (interjú)

Később, Moldvába való elindulása előtt, 1932 május elején Lükő pár napra még egyszer ellátogatott Sepsiszentgyörgyre, ahol a múzeumi anyagban és

a könyvtárban Moldváról tájékozódott. Kevéssel ezután, a Magyarországról érkező támogatásra várva, már Huși-ból panaszolta Csutaknak, hogy egy árva garasa sincs (lásd: Boér 2002: 135–136, 2. 3. és 2. 5. levél). Amikor 1933 májusában kiutasították Romániából, ugyancsak el kellett még jönnie Sepsiszentgyörgyre a csomagjaiért.⁷

Az 1931-es székelyföldi nyári kirándulás során, miután megtekintette a sepsiszentgyörgyi múzeumot, meglátogatott még néhány erdővidéki falut is (Szárarajta, Kisbacon, Magyarhermány), ahonnan emlékezetes kirándulást tett a Dél-Hargitára. Itt a székely pásztorok megmutatták neki féltve őrzött, mohában tartott hatalmas havasi üvegkürtjüket, amelyet jeladásra használtak, és amelyhez hasonlóval Bartók a román pásztorok körében találkozott. A nyári szabadegyetemre való visszatérésekor végleg elfogyott a pénze, csak Szinajáig tudott jegyet váltani a vonatra, és így az út egy részét ismét gyalog tette meg Välenii de Munte-ig.

A bukaresti egyetemen

Ősszel a bukaresti egyetemen ínséges idők köszöntöttek rá. Ősztöndíj, támogatás híján egy fél évig szegényes albérletben lakott, majd a Cantacuzino utcában a szegény diákok kollégiumában fagyoskodott, és az ínségesek konyhájára járt egy-egy meleg levesért. *A vágóhídon az alagsorban volt a szegények kosztja. Egy pár lejért lehetett kapni egy tányér levest. Egy konc volt benne, csak egy csont. Kezdetben még egy kis mócsing is volt azon a koncon, de aztán később mind kopaszabb lett a csont, és a végén már semmi sem volt rajta. De hónapokig jártam oda. És ezt tudták a román diákok is a Strada Cantacuzino utcában, a román diákotthonban, ahol laktam. Egy nyomortanya volt az is. Mert előbb a szociológusok be akartak ajánlani engem az úri kollégiumba a Romanián, de hát ott az úri gyerekek mindjárt azzal fogadtak még az ajánlólevelemre is, hogy megtelt minden, és már nincsen hely. Ez volt a szerencsém! Mert ott rosszul éreztem volna magam. Láttam, hogy ezek olyan*

⁷ Csutak Vilmos idevágó levelezése a Székely Nemzeti Múzeumban a „Lükő Gábor ügye” nevű iratsomóban teljes állományában, a válaszlevelekkel együtt fennmaradt. A csomagjobbára Csutak Vilmos levelezését tartalmazza Györffy Istvánnal és magával Lükő Gáborral. A leveleket Boér Hunor adta közre (lásd: Boér 2000).

úri gyerekek, jó tanulók meg minden. És akkor mondták ők, hogy menjek át a Cantacuzino utcába, ott van még egy kollégium. Hát az egy nyomortelep volt. Egy régi nagy elemi iskola, óriási nagy tantermekkel, húsz vaságy egy teremben. A végében volt egy cserépkályha, de azt csak nagy télben fűtötték be, és semmi hatását nem lehetett érezni. Csupa falusi román gyerek volt ott. Befogadtak engem, kaptam egy ágyat, és ott megvoltam. (interjú)

Egyetemi tanulmányai is nehezen indultak. Az oktatás csak november elején kezdődött, és ő addig szorgalmasan látogatta a Román Akadémia Könyvtárát, ahol alig volt olvasó a gyönyörű bútorok között. *Nagyszerű könyvekre akadtam, nemcsak román, hanem bolgár meg orosz kiadványokat is böngészttem. Élveztem az óriási népdalgyűjteményeket, ezeket bújtam heteken keresztül.* (interjú, Mirk 1999: 54–55) Ez a könyvtár volt később is kedvenc bukaresti helye. 1932 tavaszán itt készült fel a moldvai csángó gyűjtőútra is (interjú; Boér 2002: 135, 2. 2. levél).

Az egyetemen a két idős, nagy tekintélyű professzor kötelezően előírt előadásai, Ovid Densușianu (1873–1938) nyelvészeti kurzusai és Simion Mehedinț (1868–1962) Romániát bemutató antropogeográfiája nem tettek nagy hatást rá, mert a professzorok öregek voltak, emiatt rosszul, nehezen beszéltek (Densușianu még ráadásul gégebeteg is volt), így a nagy tömeg miatt nem lehetett hallani az előadásokat, és ő ekkor még nem is értett jól románul. Egyedül Tache Papahagi (1892–1977) óráira járt hosszú időn át szorgalmasan, aki a nyelvjárástan magántanára volt, de összehasonlító román folklórt tanított, és szemináriumain gyönyörű, saját készítésű, néprajzi tárgyú üveglemezeket mutogatott hallgatóinak. Lüköt ezek az üveglemezek és a hozzá fűzött magyarázatok ejtették rabul. *Egyetlenegy magántanárt látogattam, a Tache Papahagit. Ő balkáni származású volt, aroman család sarja, az apja jött be [Romániába], Pericle Papahagi, ő is tudós volt. Tache Papahagi az egész román nyelvterületet bejárta, nyelvjárási anyagot gyűjtött és fényképezett. De akkor még csak üveglemezes fényképezés volt, és ő cipelte a hátán az üveglemezeket! Gyönyörű felvételeket csinált. A saját költségén adott ki három albumot.⁸ Nekem ideadta. Kettő még megvan belőle, a harmadiknak*

⁸ Tache Papahagi: *Images d'éthnographie roumaine, daco-roumaine et aroumaine*. I–III. Publié sous les auspices de la Societatea Cultural-Națională Apostol Margarit. [București] 1928–1934.

már gazdája került. Gyönyörű néprajzi felvételek voltak, mindenféle népszokások. Mármarosban azt, aki legelőször ment ki tavasszal a mezőre szántani, elfogták a falubeli emberek, felültették egy eketaligára, behúzták a Tiszába, és ott megfürdették. Ez rituális dolog volt, és kiütetés. Persze még hideg volt tavasszal a víz. Hát ez volt 1931-től egészen 1933 nyaráig. Egész évben tanított, a nyelvjárástan magántanára volt az egyetemen. És én voltam a kedvenc tanítványa, [...] boldog voltam, mert beszélhettem egy értelmes emberrel. Úgyhogy tőle tanultam sokat. Mikor már nyugdíjas volt, és én 1956 nyarán kaptam egy hónapi romániai tanulmányutatót, stipendiumot [találkoztam még vele].(interjú) „Mit hallgattam ott én? Egyetlenegy szemináriumot, a Tache Papahagiét. Volt ott néhány román fiú, egy szlovák, mert egy bihari szlovák falut tanulmányoztunk, de ezek mind érdeklődés nélkülieknek tüntek. Csupán én érdeklődtem, ezért Tache Papahagi mindjárt a pártfogásába vett, mindent megmutatott nekem, mindent megmagyarázott. Rengeteget tanultam tőle.” (Rostás 2001: 69)

Lükő tehát 1931 őszén – saját bevallása szerint is – csak lézengett a bukaresti egyetemen, amikor sikerült megismerkednie Constantin Brăiloiu (1893–1958) professzossal és az irányítása alatt álló etnomuzikológiai intézettel, a Román Zeneszerzők Egyesületének Folklór Archívumával (Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români). A kapcsolatfelvételre Lajtha László (1893–1962) közbenjárására került sor, aki ekkor a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán dolgozott, és akivel ebben az időben Lükő szintén levelezett, még fényképezőgépet is kapott tőle. Lajtha ekkor már szoros levelező kapcsolatban állt Brăiloiuval⁹, ő ajánlotta be Lükőt, egyszersmind tanácsolva is neki, hogy mielőbb menjen el a Zeneszerzők Egyesületébe. Lajtha később, 1932-ben egyik, Brăiloiuhoz írt levelében Lükőt képesnek tartotta arra, hogy a román és a magyar népzeneben felfedezze azokat az ősrétegeket, amelyek a kunokkal és besenyőkkel való közös együttélés korából származnak, és amelyek Bartók előtt ismeretlenek maradtak (Comișel–László 2006: 32). Lajtha véleménye ugyanis az volt, hogy a román és a magyar parasztszene annál több ponton érintkezik egymással, mint ahányat Bartók feltárt. (Lásd: 1932. márc. 31-én kelt levele

⁹ Kapcsolatuk kezdete – levelezésük tanúsága szerint – 1930 tájáról datálható, de megismerkedésük pontos körülményeit nem ismerjük. Erről bővebben lásd: Comișel–László 2006: 61–67.

Brăiloiuhoz. Közli: Comişel–László 2006: 109–112) Lükő ennek nyomán maga is elégedetlen volt – az egyébként lelkesen eszményített – Bartók összehasonlító népzenei kutatásaival, épp amiatt, mert Bartók a Lajtha által is feltételezett közös román–magyar zenei „ősretegeket” nem tárta fel.

A Constantin Brăiloiuval való megismerkedésére Lükő így emlékezik vissza: *Lajtha László akkor a Néprajzi Múzeum Zenei Osztályán dolgozott, és én vele ismeretségben voltam. Megírtam Lajthának, hogy mit csinálok Bukarestben, és ő írta, hogy menjek el Brăiloiuhoz a Román Zeneszerzők Egyesületébe. Megírta a címet is: Piața Sfântu Gheorghe. Hát aztán nagy félve elmentem. Nagyon kedvesen fogadott. Mindenáron valami külföldi nyelven akart velem, az idegennel beszélni. Franciául, németül, de én szégyelltem, hogy nem tudok jól, és mondtam, hogy inkább románul beszéljünk, mert én románul akarok tanulni, nem franciául. Hát egye fene, akkor beszéljünk románul. Így aztán megalkudtunk Brăiloiuval, és akkor mindjárt adott a kiadványaikból.* (interjú)

Lükő ettől kezdve bejáratos lett a Román Zeneszerzők Egyesületébe, ahol kortársaival együtt a világhírű román etnomuzikológust csak egyszerűen „Brăiloiu bácsiként” emlegették. Noha korábban már Kodály szemináriumába is járt, Lükő itt tanulta meg alaposan a kottaolvasást és a dalmlejegyzést. Itt ismerkedett meg a fonográffal történő népzenegyűjtés módszertanával is. Már legelső, fent leírt intézeti találkozásuk alkalmával érdekes, jellemző esemény történt: *Egyszer csak hívják őt. Azt mondja, menjek vele, mert ez érdekelhet engem is. Hát az utcáról felhívtak valami parasztembereket oda danolni fonográfba! Jaj, de gyönyörű dalokat tudtak! Egyszer az egyik altisztjük, aki ott a Zeneszerzők Egyesületénél szolgált már évek óta, amikor ott Brăiloiu lelkesedett az egyik felvételért, azt mondja: „Hát ilyet én is tudok!” Kiderült, hogy besszarábiai ember, és gyönyörű régi dojnákat tud. Csak ott hallgatta, hogy hát ezeket itt megbecsülik? Az utcáról hívják fel az embereket? Hát ő is tud ilyet! Hát paradicsoma volt a folklórnak Románia! Mindenféle nemzet, és mind gyönyörű dolgokat tudnak! [...] Minden este az utcán tüzet raktak ezek a falusi románok, ott főzték a puliszkát, élték a falusi életet.* (interjú)

A Lajthával németül levelező Constantin Brăiloiu kétségkívül tudott Kodály Zoltán és Bartók Béla programjáról, amely a Kárpátokon kívüli magyar diaszpóra (Bukovina, Moldva) népzenejének feltárását célozta, de amelyet az első világháború kitörése megghiúsított. Amint tudjuk, Bartók 1914-ben Moldvába készült a csángók közé, de terveit a világháború

kitörése meghiúsította, Kodály pedig 1914-ben az öt bukovinai székely faluban gyűjtött, de ugyanezen ok miatt később ő sem térhetett ide vissza. Így a moldvai csángóság nem került be a századforduló nagy népzenei gyűjtéseibe, Moldva egészen az 1930-as évek elejéig – Veress Sándor, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor és Balla Péter fonográfós gyűjtéseig – teljesen ismeretlen terület maradt a magyar zenefolklór számára. Ennek tudatában Brăiloiu erkölcsi segítséget, ajánlóleveleket, fonográfhengereket adott a magyar gyűjtőknek. Ennek a kiállításnak a kor feszült viszonyai között politikai és jogi következményei is voltak, de Brăiloiu támadhatatlan volt: nemzetközi szaktekintély, rettegett publicista, régi román bojár-család sarja, szoros kapcsolatokkal rendelkezett az ország vezetésében, ideértve a királyi palotát is stb. (Comişel–László 2006: 40–42)

Brăiloiu Lükő Gábort is minden téren támogatta: fonográfot és fonográfhengereket adott neki, később ajánlólevelekkel látta el, amelyek abban az időben a terepmunkához feltétlenül szükségesek voltak. A két világháború között ilyen iratok nélkül a néprajzi gyűjtés elképzelhetetlen volt a moldvai csángó falvakban.

Lükő a Brăiloiu-intézetben került kapcsolatba a vele egykorú Harry Brauner (1908–1989) zenefolkloristával is, aki Brăiloiu nyugatra való távozása után 1949–1950-ben a bukaresti Folklór Intézetnek lett az igazgatója, vagyis épp annak a tekintélyes intézménynek, amivé a kezdeti kis népzenei archívum később kinőtte magát.¹⁰ *Harry Brauner Brăiloiunak volt a famulusa, bejárt oda a Zeneszerzők Egyesületébe, ott találkoztam vele. Zsidó fiú volt, az apja erdőmérnök, a gyufagyárak pusztították ott akkor a Kárpátok erdeit. De ő zenefolklórral foglalkozott, sok román népdalt tudott nagyon szépen. Többet tanultam tőle is. Mindig ott találtam, mert Brăiloiu nem volt még benn az intézetben, de a szobájában ott volt már Brauner. [...] 1946-ban, amikor kimentem Bukarestbe, Brăiloiu már nem volt ott, hanem Brauner ült ott a helyén, és felrótta, hogy őt nem mentette ki, amikor a zsidókat elvitték. Hát mindent nem tudott Brăiloiu sem csinálni, meg hát akkor már menekült ő is külföldre. [...] Brăiloiu még a háború alatt kiment Genfbe, és nem is jött vissza. Genfbe kultúrattásának ment a román követségre, az volt az ürrügy, hogy kiment az oroszok elől. Egy ideig a román követségen volt, de ott*

¹⁰ Miután Harry Brauner a Lucreţiu Pătrăşcanu-féle koncepció perbe belekeveredett, 12 évet töltött nehéz börtönben.

is egy nagy néprajzi intézet volt. Én még ott leveleztem vele, küldtem kiadványokat neki, de ő aztán onnan átment Párizsba, ott is halt meg pár évvel később. Nagy tanulmányai jelentek ott meg. Most újabban kezdték ezeket kiadni, Emilia Comişel fordította le románra. Nagy kötetekben az eredeti franciával együtt adogatták ki a műveit. (interjú)

Végső soron Constantin Brăiloiunak köszönhető az is, hogy 1932-ben Lükő elindult a moldvai csángókhoz. A moldvai magyarok kezdetben egyáltalán nem érdekelték, mindenáron románul akart tanulni, és általában román folklórt, főleg népdalokat akart gyűjteni. Ezért 1932 januárjában, a téli vakáció idején, a bukaresti fűtetlen diákothont otthagyva, saját költségén a Dâmbovița megyei Brebu faluba ment, ahol népdalokat és egyéb román folklóralkotásokat jegyzett fel, rajzolt stb. Hazatérve Bukarestbe, a jól-rosszul lejegyzett gyűjtés kijavítására magát Brăiloiut kérte meg, de a neves professzor természetesen nem foglalkozott a román tájnyelvet alig ismerő magyar diák munkájának javítgatásával, hanem azt tanácsolta neki, hogy ha minden áron gyűjteni akar, menjen a moldvai magyarokhoz. Lükő egyáltalán nem lelkesedett ezért a gondolatért, de a körülmények alakulása folytán végül mégis Moldvába kényszerült: *Brăiloiu állt elő azzal, amikor mutattam neki, hogy én milyen román népdalokat jegyeztem fel, hát azt mondja, hogy hát ha mindenáron gyűjteni akarsz – ők úgy fogták föl, mert ők gyűjtöttek – hát akkor menjél Moldvába, mert ott magyarok vannak. Ugye én még mindent nem értettem románul, ezt-azt félreértettem, rosszul jegyeztem le. Gondoltam, hogy hát Brăiloiu majd kijavítja nekem. De hát ő nem foglalkozott ilyesmivel, hanem mindjárt azt mondta: „Hát menjél Moldvába, ott tudnak magyarul.” „De én nem azért jöttem, én románul akarok megtanulni jól, nem megyek én magyarokhoz.” Magamban pedig azt gondoltam, hogy mit menjek én oda, ezek is olyan elzüllött magyarok, mint a Pest környéki svábok meg a Pest környéki tót faluk, amelyek elmagyarosodtak. Hát gondoltam, hogy ott is valami elrománosodott magyarok vannak. Igen ám, de Brăiloiu megírta Lajthának ide Budapestre, Lajtha meg elmondta Györffynek, és akkor egyszer csak kapom Györffytől a dörgedelmes leveleket: „Micsoda disznóság! Másokat nem engednek oda a románok, téged meg ők küldenek, és te nem akarsz menni?! Hát azonnal menj oda!” Hát így aztán gondoltam, hogy kedves jó emberem nekem ez a Györffy, derék magyar ember, hát a kedvéért elmegyek két hétre Moldvába. És akkor aztán elkezdtem a könyvtárban keresgélni, a román könyvekben. És ott volt kimutatva*

mind! A Dicționarul Geografic mind kimutatja a moldvai magyarokat. Hát jegyzeteket csináltam, programot, hogy végigjárók egy pár falut. De hát az nem úgy megy, hogy egy falun keresztül szaladok, hát az emberekkel meg kell ismerkedni! Hát minden faluban legalább négy-öt napot töltök. Így aztán hosszúra nyúlt. (interjú)

Moldvai csángó gyűjtőútjára kedvenc bukaresti helyén, az Akadémia könyvtárában készült fel. Az 1898–1902 között kiadott *Marele Dicționar Geografic al României* (Románia Nagy Földrajzi Szótára) kötetében lelkesen fedezte fel a moldvai magyarokra vonatkozó adatokat, ti. az 1930-as népszámlálás adatai, amelyeket Sabin Manuilă később, 1938-ban jelentetett meg, ekkor még nem voltak ismertek. Emellett Mihail Costăchescu épp akkor, 1931-ben megjelent első oklevél-kiadványából is kigyűjtögette a moldvai magyar falvakra vonatkozó adatokat.

A tervezett moldvai két hétből végül hét hónap lett. Az első útra, amelyre 1932 májusától az év augusztusáig került sor, a Szeben megyei Drăguș faluból indult el, ahová Brăiloiu és fiatal munkatársai – Harry Brauner és Henri H. Stahl – vitték magukkal, akik ott siratóénekeket gyűjtöttek. *Május elején elvittek egy hétre Drăguș-ba, és aztán onnan egyenesen mentem Huși-ba. Nagy zavarban voltam, mert nem volt elég a pénzem, hogy Huși-ba eljussak. Brăiloiuék is akkor hagyták ott Drăguș-t, bementünk kocsival Fogarasba, ott a szállodában megebédeltünk, és aztán felültünk a bukaresti vonatra. Ott aztán kivallottam nagy félve Brăiloiunak, hogy most megyek Huși-ba, de nincs elég pénzem, ne haragudjon, adjon kölcsön valamennyit. Hogyne, persze! Sose adtam meg neki, elfelejtettem. Drăguș-ban nagy monográfiát csináltak a siratóénekekről. És Stahl volt mellette a gyorsíró, nagyszerűen tudott gyorsírni. Brăiloiu csak beszélgetett az öreg siratóasszonyokkal, és azok nem is látták, hogy Stahl ott jegyez gyorsírással. Aztán egész éjszaka tették át gyorsírásból rendes írásba. (interjú)*

Az első moldvai gyűjtés során Lükőnek még nem volt fonográfja, a gyűjtött dallamokat csak kézzel jegyezte le, és igyekezett meg is tanulni azokat: *Akkor az enyém, ha el tudom énekelni!* (interjú) A második, négy hónapos gyűjtőútra 1933 legelején azonban már a Brăiloiutól kapott fonográf-fal és az ehhez tartozó fonográf-hengerekkel indult el. Terepmunkája eredményeiről általában levélben beszámolt Brăiloiunak is: *Jugánban töltöttem az időt április végéig. Még Jugánból küldtem el Brăiloiunak a román menyasszonybúcsúztatót. Román szövegű volt, de gyönyörű szép*

régi pentaton dallam. Brăiloiu is majd hanyatt esett tőle: „Ez tisztára erdélyi dallam, vajon hogy került ez oda Moldvába? Vajon a románok ismerik-e a környező falvakban?” De én nem jártam román falvakban, és ez rettenetes nagy bűnöm. (interjú)

A monografikus szociológiai iskola

A Brăiloiu-intézetbe járó fiatalok között akadtak olyanok is, akik a Dimitrie Gusti-féle román falukutató mozgalomban¹¹ is szerepet vállaltak, sőt a monografikus szociológiai kutatások központi, irányító szereplői voltak. 1931 karácsonyán a Gusti professzor „jobbkezőnek” számító fiatal román szociológusok Lükő Gábort magukkal vitték a besszarábiai Cornova faluba, egy régi román határőr-településre, ahol ők a korábban elkezdett monografikus gyűjtésük kiegészítésén dolgoztak.

Lükő egyik ilyen kapcsolata a nála néhány évvel idősebb Henri H. Stahl (1901–1991) kitűnő román szociológussal és néprajzkutatóval alakult ki. *Henri Stahl apja német volt, innen van a neve is. Az anyja meg francia volt. Ő Bukarestben született, városi gyerek volt, úgy szokott rá a falura később. [...] Magyarul is megjelent a tanulmánykötete, Miskolczi Ambrus adta ki.*¹² (interjú) Stahl idős kori emlékiratában (*Amintiri și gânduri*) részletesen ír a közöttük kialakult szoros kapcsolatáról, jellemzi a magyar kutatót, és azt állítja, hogy a nagyon szorgalmas Lükő tőlük tanulta meg a terepkutatás módszertanát (Stahl 1981: 350–352). Lükő azonban már ekkor is egyéni utakon járt, Karácsony-tanítványként mindig fontosabbnak tartotta a személyes, lelki kapcsolatokat („az emberekkel meg kell ismerkedni”), mint a nagy létszámú kutatócsoporttal végzett monografikus adatgyűjtést. *Stahl csak később jött rá, hogy nem jó az a nagy tömeg, mert ők vagy hatvanan mentek monográfiát csinálni, hanem észrevétlenül kell dolgozni az emberek között, és úgy kell megfigyelni, hallgatva. Amit én csináltam.* (interjú)

¹¹ A Gusti-féle monografikus falukutató mozgalom további magyar kapcsolatairól lásd: Gáll 1980.

¹² Henri H. Stahl: *A régi román falu és öröksége*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Miskolczi Ambrus. ELTE, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1992.

Legközelebb hozzá azonban a vele egykorú, kissé magyarul is beszélő Anton Golopenția (1909–1951) erdélyi román fiú állt, aki később a kommunista börtönökben pusztult el. *A kedvemért mutatta, hogy tud magyarul is, de rettenetesen rossz kiejtéssel, olyan mély „au-au” betűkkel beszélt valamit magyarul.* (interjú) Golopenția bizonyos vonatkozásban külön utat képviselt a monografikus szociológián belül: ő ugyanis szigorúan egy-egy társadalmi problémára összpontosítva végzett empirikus, statisztikai adatokon alapuló szociológiai kutatásokat, és ilyen értelemben módszere eltért a társadalmi élet egészére koncentráló, az élet különböző jelenségeit egymással való összefüggésükben, „párhuzamosságaikban” vizsgáló Gusti-féle átfogó monografikus módszertől. Lükő 1936-ban megjelent csángó könyvéről szigorú kritikát írt a *Sociologia Românească* folyóiratban, amelyben azt nehezményezte, hogy Lükő a moldvai csángók jelenének, társadalmi viszonyainak bemutatása és a román–magyar kulturális kölcsönhatások vizsgálata helyett inkább a csángók eredetének és múltjuk magyar jellegének bizonygatásával foglalkozik, és így könyvével célzatosan félrevezeti a magyar közvéleményt. Könyvében „Moldva sokkal jobban tele van csángóval” és „a csángók sokkal magyarabbak”, mint valójában – írja a recenzióban (Golopenția 1937: 483–485). Lükő a szigorú szakmai kritika ellenére is mindvégig egyik legjobb barátjának nevezi őt: *Anton Golopenția egyik legjobb barátom volt. Egy pár levelet küldtem neki, amit aztán Stahl úgy idéz, mintha őhöz szólna.*¹³ *Pedig Golopenția-nak írtam azokat a leveleket. [...] Amikor 1946-ban három napra kijutottam a március 15-i ünnepségekre Bukarestbe, amikor Groza ünnepségeket rendezett, akkor ő már a Statisztikai Hivatalban valami főnök volt. Előhozatta nekem a Jugánra vonatkozó adatokat, megmutatta. Először úgy diktálták be magukat a jugániak, hogy magyarok, ott volt mindenkinek a neve mellett. Aztán később ki volt húzva, és újra beírva, hogy románok. Hát nem tudtak már magyarul, csak a legöregebbek. 1933 őszén, 1934 elején még egy pár levelet váltottunk, de*

¹³ Henri H. Stahl emlékiratában azt írja, hogy ma is őriz néhány darabot azokból a Lükő-levelekből, amelyeket kiutasítása után *hozzájuk* írt („Dar ne-a scris. Păsterz și acum câteva din scrisorile lui...”), és idéz is ezekből a levelekből (Stahl 1981: 351–352). Ezek azok a H. H. Stahl tulajdonában lévő, de valójában Golopenția-hoz (!) írt Lükő-levelek, amelyeket László Ferenc is tévesen „a teljes Lükő–Stahl levelezés”-ként említ, és amelyeket Stahl jóvoltából a vele beszélgető Rostás Zoltán magyar kutató is ismert (Comişel–László 2006: 33–34, 29. jegyzet).

aztán én itt [Budapesten] beleestem a moldvai anyagom feldolgozásába. Óriási anyag volt. (interjú)

A Dimitrie Gusti professzor és miniszter körül tevékenykedő fiatalok főszerepet vállaltak a Bukarestbe tervezett 1939-es szociológiai világkongresszus szervezésében, amelyre végül a világháború kitörése miatt nem került sor. A kongresszusra Lüköt is meghívták. *Kaptam meghívót én is. Amikor elhalasztották, mert már a háború előszele volt, akkor egy hosszú francia nyelvű táviratban tájékoztattak, még megvan most is itt valahol. De erről Stahl már nem tudott, mert azt írja, hogy akkor ők elvesztették a kapcsolatot velem.¹⁴ De ez tévedés, mert én továbbra is kapcsolatban voltam velük, de nem vele, hanem Golopențiával. (interjú)*

Kiutasításának története. Az elpusztult fonográfhangerek

Lükő romániai tartózkodása alatt, 1932. október 1-jén Magyarországon Gömbös Gyula miniszterelnök alakított kormányt, aki hivatalos állampolitika rangjára emelte a területi revízióra való törekvést. Ennek hatására Romániában és a többi trianoni utódállamban heves magyarelles „antireviziós” tüntetések kezdődtek, a két ország viszonya tovább romlott. Ebben a feszült helyzetben egy fiatal magyar néprajzkutató romániai tartózkodása veszélyessé és pártfogói számára kényelmetlenné, nem kívánatosá vált. A körülményekre való tekintettel Constantin Brăiloiu 1932 végén úgy látta, hogy Lükőnek jobb Bukarestben maradnia, és egy ideig nem is adott ajánlólevelet számára a moldvai kutatásokhoz. Így csak valamikor karácsony táján indult el második moldvai gyűjtőútjára.

Négy hónapig tartó terepmunka után, 1933. április 21-én a moldvai csángó Trunkban azonban a csendőrség váratlanul letartóztatta, és megkezdődött a hetekig tartó rendőri kihallgatása. Az egymást követő kihallgatások során előbb Bogdánfalvába, onnan Bákóba, később Jászvásárra és legvégül Bukarestbe kísérték. A kihallgatás közben április 26-i keltezéssel Bákóból a következő levelet küldte Sepsiszentgyörgyre Csutak Vilmosnak: „Kedves Bátyám! Nem tudom, meg tetszett-e kapni 20-án írt leveletem, mivel 21-én este foglyul ejtettek, s máig el nem eresztettek, csak

¹⁴ Utalás H. H. Stahl emlékiratára (lásd: Stahl 1981: 352).

éppen annyit lágyultak meg, hogy megengedték levelet írnom. Különben az ügy »türelem rózsát terem« jelige alatt jól halad, s egy hét múlva tán szabadon is bocsátanak, most Iași-ba, majd szükség esetén Bukarestbe transzportálván. A Belügyminisztérium visszavonta meghatalmazását tőlem, s a gyanakodó rendőrtisztviselők mindjárt kezét is tettek rám. Különös aggodalmat keltett, hogy néhány falunak 1864-beli térképét lemásoltam, s hogy sokat fényképezek. [...] Tanulmányaimat tehát ezzel dícsőségesen befejeztem, s ha jegyzeteimet szét nem szórják, immár csak anyagom feldolgozása van hátra. Minden jót kívánok, tisztelettel: Lükő Gábor.” (Boér 2002: 145, 2. 30. levél)

Letartóztatása okát a kihallgatások alatt nem ismerte, és talán ennek tudható be, hogy ekkor még a jövőt illetően viszonylag optimista volt, hiszen már a gyűjtött anyag feldolgozását tervezgette. A Csutakhoz írt korábbi, április 21-i levelében¹⁵ említést tett arról is, hogy a moldvai terepmunkát ekkor már nagyjából befejezettnek tekinti, és már csak két hétig szándékozik Moldvában maradni.

Letartóztatásának majd kiutasításának valódi oka egy félreértett levelezőlap volt, amelyet egy kelgyesti csángó fiú küldött neki Bukarestbe, és ami miatt a rendőrség országos körözést és letartóztatási parancsot adott ki ellene. Ezt csak a kihallgatás utolsó napján, Bukarestben hozták tudomására, és közvetlenül ezután közölték vele azt is, hogy 24 óra leforgása alatt el kell hagynia az országot. Az idős, már 91. életévében járó Lükő erre vonatkozó emlékezését, az utolsó kihallgatás és kiutasítás eseményeit érdekes csaknem teljes terjedelemben idézni:

A végén, amikor fogoly voltam három hétig, az volt a legboldogabb időm! A bákói román csendőrtisztek meg a jászvásári rendőrfőnök, hát a legjobb barátaim voltak! Én, fogoly? Én nem! Még Bukarestben is a rendőrség bukaresti sajtófőnöke, Miu úr – még a nevét is tudom: „Domnu Miu” – perfekt magyar volt. Azt mondta, hogy ő szívességből vállalja, hogy nekem tolmácsol, hogy nekem ne legyen nyelvi nehézségem. Gusti professzornak lehetett az embere. Szimpatikus úriember volt. [...] Hát minden este felkísértek a rendőrségre, és minden este

¹⁵ Boér 2002: 144, 2. 27. levél. A keltezés – vélhetően a postai bélyegző szerint – ápr. 21., de a levél bizonyára a letartóztatását megelőző napon, azaz ápr. 20-án keletkezett, amint ez a Csutaknak írt soron következő, előbb idézett Lükő-levélből (Boér 2002: 145, 2. 30. levél) is kiderül.

kihallgattak. Azon kezdődött, hogy tagja vagyok-e a Revíziós Ligának. Mondom, nem vagyok tagja. Hát ki az a Györffy, aki folyton írogatja nekem a leveleket és képeslapokat? Ugyebár [Györffy István] tartotta velem a kapcsolatot, hogy engem Magyarországra visszaalagasson. És azt is írta, hogy szerez nekem egy kis pénzt, hogy ott élni tudjak, mert tudta jól, hogy a szüleimtől vékonyan kapok. [...]

Minden este vagy két óra hosszat így társalogtam ott a rendőrfőnökkel. Kérdeztek minden ördögöt. Nem tudom, hogy a rendőrfőnök értett-e valamit magyarul, mert nem mindent tolmácsolt neki Miu úr. A vége az volt, hogy, azt mondja Miu úr, hogy ők ugye udvariasan bántak velem, és hogy ugye nem volt semmi bántódásom. Én valóban magam is bámultam, hogy egy csavargó egyetemi hallgatóval ők így bánnak. Hát mondom, nem [volt bántódásom]. Erre azt mondja, hogy most már én is legyek olyan udvarias, és valljak nekik viszonzásképpen. „Hát kedves uram, hát én minden kérdésükre vallottam! Hát ha magukat nem az igazság érdekli, és minden áron valami terhelő vallomást akarnak belőlem kicsikarni...” Hát erre azt mondja, hogy nehogya azt gondoljam, hogy nekik nincsenek eszközeik, hogy belőlem vallomást csikarjanak ki. Na, mondom, most kezd kedvesre fordulni a dolog. Mondom neki: „Kérem, ha magukat nem az igazság érdekli, én kitalálni nem tudom, hogy maguk mit akarnak, hogy milyen terhelő vallomásra van szükségük. Mondják meg, aláírom, vessünk véget az egésznek!” „Ejnye, hát hogy lehet valaki ilyen konok? Hát csak nem gondolja, hogy nincsenek bizonyítékaink? Hát nézze meg, hogy milyen csomó irat van itt!” Valóban egy nagy csomó irat volt ott, mind engem nyomoztak, hogy én merre jártam és mit csináltam. Rá volt írva piros betűkkel, hogy „urgent”. Erre a végén előhúzott egy levelezőlapot, Martinaș Carolnak, a Román városi tanítóképző tanulójának, egy 16 éves kelgyesti fiúnak a levelezőlapját. Román nyelven írta, nem is tudott magyarul írni. Nekem írta a [bukaresti] román diáktothonba, és ott hányódott, amíg elolvasták a román diákok, hogy érdemes-e tartogatni, mert én már hetek, hónapok óta nem jelentkeztem, ott voltam éppen Moldvában. Hát látják, hogy azt kérdezi benne a gyerek, hogy „mi van azzal a revízióval”? Mondja nekem Miu úr, hogy a román diákok elolvasták a levelet, és bevitték a rendőrségre, mert mégis furcsa, gyanús, hogy mit levelezek én a revízió dolgában. És a rendőrség erre kiadta az országos körözést ellenem. Csángó fiú volt, tanító lett a falujában, később találkoztam is vele ott Kelgyesten. Kérdezi Miu úr ott a rendőrségen:

„Haragosa magának ez az ember?” „Nem haragosom, ez csak egy gyerek.” „Mért ír ez magának ilyeneket?” Hát én bennem is meghűlt először a vér, és csak lassanként kezdtem el gondolkozni. Eszembe jutott, hogy amíg én Bukarestben rostokoltam, azalatt eszembe jutott valami néprajzi kérdés, aminek annakidején nem jártam utána, amikor ott voltam, ezért írtam ennek a gyerekeknek, hogy írja meg nekem, hogy ez hogy van ott, és mellesleg említettem, hogy most azért nem tudok kimenni, mert még tartóztatnak Bukarestben a pártfogóim, merthogy ezek az ellenrevíziós tünetetések vannak, és hogy emiatt valami bajom ne essen. A gyerek persze arra nem válaszolt, amit én kérdeztem, hanem azt kérdezte, hogy mi van azzal a revízióval. Mert írtam én, hogy majd megyek, ha elcsitulnak [az ellenrevíziós tünetetések]. Hát most mondom Miu úrnak, hogy mi volt az előzménye ennek a lapnak. Azt mondja: „Hát mivel tudja ezt bizonyítani?” „Hát mivel tudnám? Hát ha megvan még a levelem a gyereknél, azzal. Kérjék el tőle, semmi egyébbe nem tudom bizonyítani.” „Jól van, akkor kiadjuk a parancsot az ottani csendőröknek, hogy tartóztassa le a gyereket, szedje össze minden holmiját, és hozza fel Bukarestbe. Hogyha a maga levele közte van, akkor magának igaza van, akkor maga szabad. Óhajtja?” „Kedves uram, hát másképpen is el lehet kérni ezt a levelet.” „Nem! Nekünk megvannak a magunk szokásai! Óhajtja?” „Hát akkor kijelentem, hogy nem óhajtom, mert én vendégük voltam ezeknek az embereknek, és én nem küldhetem a nyakukra a csendőrséget.” „Hát akkor mit csináljunk magával? Kénytelenek leszünk 24 óra alatt kiutasítani!”

Hát én erre majdnem sírva fakadtam. Az egész életem programja romban volt! Látták ezt rajtam, és elkezdtek vigasztalni a rendőrök: „Na, hát nem örökre szól ez. Hát értse meg, hogy most olyan feszült a nemzetközi helyzet, hogy nem tudunk magával mit csinálni. Hát beiratkozott az egyetemre, és aztán eltűnik, azt sem tudjuk, hol jár, országos körözést kell kiadni. Hát értse meg, hogy nem tudunk mit csinálni magával!” Hát nyilván a miniszterrel, Gusti professzorral beszéltek, [és ő mondta nekik]: „A legjobb, ha hazakülditek.”

Nekem persze az első dolgom volt, hogy Brăiloiuhoz szaladtam a Zeneszerzők Egyesületébe. Éppen bent volt. Persze ők már tudtak róla, mert a rendőrség őket is kikérdezte, hogy mért törődtek ezzel a magyarral. Brăiloiu mindjárt azt mondta: „Eredj el a miniszterhez is!” Megmondta azt is, hogy hol van. Nekem csak 24 órám volt, és Sepsi-szentgyörgyön voltak a dolgaim, könyveim, minden, még oda is ki

kellett mennem. Elszaladtam a minisztériumba. Ott már a tanársegédei voltak a titkárai, mind ismerőseim. Mindjárt azzal fogadott Anton Golopenția, aki erdélyi gyerek volt: „Nem jól tetted, hogy nem tartottad velünk a kapcsolatot!” Hát én azt sem tudtam, gyámoltalan gyerek voltam, hogy ők ott vannak a minisztériumban. És magam sem tudtam, hogy mit akarok én. Utána mindjárt jelentették a miniszternek, hogy ott vagyok. Kijött a miniszter, először lehordta a titkárait, hogy két fiatal titkárom van, és nem mennek jól a dolgok. Sejtettem, hogy ez nekem szól, hogy én is fiatalember vagyok és ügyetlenkedem, és nem tájékoztatom őket. Utána hozzám fordult, és a legkedvesebben azt kérdezte: „Nem történt semmi bajod?” Mondom: „Nem, miniszter úr.” Ő nyilván az én szájamból is hallani akarta, hogy a rendőrök igazat mondtak, amikor azt mondták neki, hogy nem bántottak engem. „Akkor rendben van.” És elbocsátott.

Ő ajánlotta nyilván, hogy utasítsanak ki, küldjenek haza Magyarországra. Olyan háborús volt már 33-ban a helyzet, a magyar kormány olyan románellenes és szomszédállam-ellenes, revíziós volt, hogy nem volt barátságos a levegő. Az én érdekebben volt minden. Én nem tudtam semmit akkor, csak később kombináltam. A rendőrség nyilván megkérdezte, hogy miért adtatok ajánlólevelet egy ellenséges ország állampolgárának. És ők nyilván azt mondták, hogy ez nem ellenség, ezt mi ismerjük. A tanársegédekkel jóban voltam. Hát azok látták, hogy boldog voltam a román falukban. (interjú)

Hogy mi volt Dimitrie Gusti szerepe Lükő Gábor kiutasításában, azt bizonyára sosem tudjuk meg. Amint látjuk, maga Lükő úgy vélte, hogy a miniszter, aki bizonyos értelemben mentora is volt – merő gondoskodásból és a további kellemetlenségek elkerülése végett – ő maga adott utasítást az ő hazaküldésére, és már a bukaresti kihallgatási procedúrát is figyelemmel követte. De van olyan álláspont is, amelyik azt tartja, hogy a miniszter már nem érvényteleníthette a hivatalos rendőri hatóságok által kiadott kiutasítási parancsot.¹⁶

Akiutasítást követően Lükőnek csak pár órája maradt Bukarestben. Első dolga volt, hogy a moldvai felvételeket tartalmazó tele fonográfhengereket

¹⁶ Henri H. Stahl nyomán László Ferencnek szóban így vélekedett például Rostás Zoltán, aki teljes kötetben adta közre a Stahllal készített életútinterjút, és Lükő Gáborral is készített interjút, amely még nem jelent meg (Comișel–László 2006: 33–34, 29. jegyzet).

elvitte a református egyház által működtetett magyar diákkotthonba azzal a meghagyással, hogy vigyék be a Zeneszerzők Egyesületébe. A hengereket törekenységük miatt nem vihette magával¹⁷, de különben is a Bräiloiu és Lajtha közötti egyezés is – amint ezt kettejük levelezéséből és Lükő emlékezéseiből is tudjuk – úgy szólt, hogy a hengereket Bräiloiu küldi majd el Budapestre a Néprajzi Múzeumba, és az ajándékba adott üres hengerek fejében csupán a dallamlejegyzések másolatára tart igényt, azért, hogy ezek kerüljenek be az ő bukaresti archívumába is. Korábban ugyanígy jártak el Veress Sándor moldvai gyűjtése esetében is.

Ma már nem lehet kideríteni, hogy pontosan hány tele és hány üres fonográfhengert hagyott Lükő Bukarestben. Az április 21-i letartóztatása napján (!) keltezett levelében azt írta Csutak Vilmosnak, hogy Bogdánfalvában a „lányok után jár”, vagyis népdalgyűjtéssel foglalkozik, mert ezt neki „igen meghagyták a pestiek”. Ebben a levélben a hengerek számát is említi: „Bräiloiutól a napokban kaptam levelet, amelyben értesít, hogy tíz fonográfhengert feladott címemre. Most azokat várom. Eddig húsz hengerem volt, mind csak a Societatea compozitorilor részéről, s persze ugyanoda kell azokat visszaszolgáltatnom. A pestiek szintén hengereket várnak tőlem.” (Boér 2002: 144, 2. 27. levél) Mivel a Bogdánfalva melletti Trunkban még aznap este letartóztatták, a 10 üres henger biztosan nem jutott el hozzá, de az joggal feltételezhető, hogy a korábban kapott 20 henger már tele volt, és ezért kellett az újakra várakoznia.

A református kollégiumban hagyott hengerek sorsának a következő évben, 1934-ben Balla Péter járt utána. Kiderült, hogy az erdélyi – vélhetően jobbára székely – középiskolás diákok rosszul értelmezett hazafias érzelmektől indítatva nem vitték el a hengereket Bräiloiu intézetébe (indoklásuk: „Näm adjuk ki a románoknak!”), hanem ehelyett a kollégium pincéjében helyezték el azokat, ahol rövidesen megpenészedtek és használhatatlanokká váltak. Amint ez ismert, Lükő gyűjtőfüzete segítségével és az ő kifejezett kérésére 1934-ben a Moldvában és Bukovinában

¹⁷ Olsvai Imre Lükő Gábor romániai népzene kutatásáról szóló tanulmányában azt írja, hogy Lükő „helyszíni gyűjtőfüzeteit ugyan elhozhatta, de fonográffelvételeit nem (sic!)”, továbbá hogy ezeket „a bukaresti egyetem magyar nemzetiségű hallgatói” (sic!) pincében „rejtették el” (sic!) (Olsvai 1999: 143). Az Emilia Comişel és László Ferenc által szerkesztett, kiténő Bräiloiu-forráskiadvány ezeket a téves adatokat Olsvaitól átveszi, és még megtoldja azzal az ugyancsak hibás adattal, hogy Lükőt a jászvásári (sic!) rendőrség utasította ki felsőbb bukaresti utasításra (Comişel–László 2006: 33).

járó Balla Péter ugyanezeketől az adatközlőktől újra fonográfra rögzítette ugyanezeket a csángó népdalokat, is így valamelyest sikerült pótolni a nagy értékű megsemmisült hangfelvételeket (minderről bővebben: Olsvai 1999: 143–145 és Comişel–László 2006: 29–40).

Lükő Romániából való kiutasítása után Lajtha 1933. május 18-án nyomban levélben köszönte meg azt, hogy Brăiloiu a fiatal magyar kutatót mindenben segítette. „Számon kértem tőle, hogy miért nem jelentkezett időben Önnél, miért csak késéssel” – írja, vagyis mintegy Lükőt hibáztatja azért, hogy miért nem kért tőle oltalmat azonnal az incidens után. Ez részéről pusztá udvariaskodás, hiszen amint látjuk, Lükő, mihelyt ezt megtehetette, azonnal jelentkezett Brăiloiunál, aki őt Dimitrie Gusti miniszterhez küldte, aki fogadta is, előzékenyen kihallgatta, de nem tett semmit, sőt – Lükő szerint – ő volt az, aki a kiutasítást pusztá jóindulatból kezdeményezte. Lajtha levelében megemlíti azt is, hogy örülne, ha az eltűnt hengereket Brăiloiunak sikerülne visszaszereznie, és azzal zárja levelét, hogy az újra Moldvába küszülő Veress Sándort őszig mindenképp eltanácsolja az utazástól.

Újra Romániában 1946-ban és 1956-ban

A világháború után Lükő Gábor két ízben járt még Romániában. Előbb 1946-ban csak néhány napra érkezett a Petru Groza által szervezett március 15-i ünnepekre, és ekkor Bukarestben – amint erről előbb már szó esett – újra találkozott az ekkor már felelős vezető tisztségeket betöltő Anton Golopenția-val és Harry Braunerrel.

Később, 1956 nyarán a magyarországi politikai légkör megváltozása következtében egy hónapos hivatalos tanulmányútra küldték Romániába, ahol a bukaresti Román Folklórintézetben régi barátai, ismerősei nagy díszvacsorát adtak tiszteletére. Noha még a legközelebbi román barátai sem voltak tisztában azzal, hogy voltaképpen miért utasították ki 1933-ban az országból, később is a román nép nagy barátjaként fogadták. Henri H. Stahl emlékiratában így emlékezik rá: „Feszült viszonyok voltak akkoriban. [...] Lükő értékes és jóhiszemű ember volt. Noha kiutasították az országból, a velünk (értsd: a románokkal) szembeni magatartása később sem változott.” (Stahl 1981: 351)

Az 1956-os tanulmányút alatt Lükő újra eljutott Moldvába is, ahol meglátogatta régi ismerőseit, akik még ekkor is emlékeztek rá. Azt, hogy a

csángók körében is sokáig élt az emléke, Faragó József is tanúsítja: „Talán nem is tud róla, hogy amidőn barátját és munkatársát, Balla Pétert magyarországi vendégként 1956-ban elkísértem moldvai gyűjtőútjára, több olyan faluban, ahol ő is járt, érdeklődtünk felőle. Negyed század múltán mindenütt szeretettel emlékeztek rá; érthetően, hiszen ő nemcsak néprajzoscént, hanem emberként is részt vállalt életünkben.” (Faragó 2000: 6) Mindez teljes mértékben érthető és hihető is, hiszen a Karácsony Sándor társaslélektani intézetében nevelődött Lükő mindig a környezetéhez való személyes, emberi viszonyulást tartotta a legfőbb etikai parancsnak, és erre mind a bukaresti román értelmiségiek között, mind a terepmunka során törekedett: *Hát voltak mindenféle kalandjaim a romániai tanulmányaim során. De azt vallottam mindig, hogy embereket kell megismerni, megtanulni és megszeretni! Szeretni kell az embereket elsősorban – ez a legfőbb parancs.* (interjú)

Szakirodalom

BOÉR Hunor [LÉNÁRT Anna álnéven!]

2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez. In: BOÉR Hunor–WOLF Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. II. 3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 127–154.

COMIȘEL, Emilia–LÁSZLÓ, Francisc

2006 *Constantin Brăiloiu, partizan al etnomuzicologiei fără frontiere. 36 de documente inedite privind colaborarea științifică a savantului român cu confracții maghiari*. Editura Eikon, Cluj-Napoca

FARAGÓ József

2000 Lükő Gábor 90 éves. *Helikon* XI. (2) 6.

GÁLL Ernő

1980 Dimitrie Gusti și sociologii maghiari din România. In: STAHL, Henri H. (coord.): *Dimitrie Gusti. Studii critice*. Editura Științifică și Enciclopedică, București

GOLOPENȚIA, Anton

1937 Dr. Lükő Gábor: A Moldvai Csángók. I. A csángók kapcsolatai... *Sociologia Românească* II. (9–10) 483–485.

MIRK Szidónia

1999 „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok...” Mirk Szidónia–Kata beszélgetése Lükő Gábor néprajzkutatóval. *Szekelyföld* III. (11) 48–70.

OLSVAI Imre

1999 Lükő Gábor romániai népzene gyűjtése 1931–1934 között. In: POZSGAI Péter (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Táton, Budapest, 143–210.

POZSGAI Péter

1999 Bevezetés. A keskeny úton. Lükő Gábor 90 éves. In: Uő. (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Táton, Budapest, 17–32.

ROSTÁS Zoltán

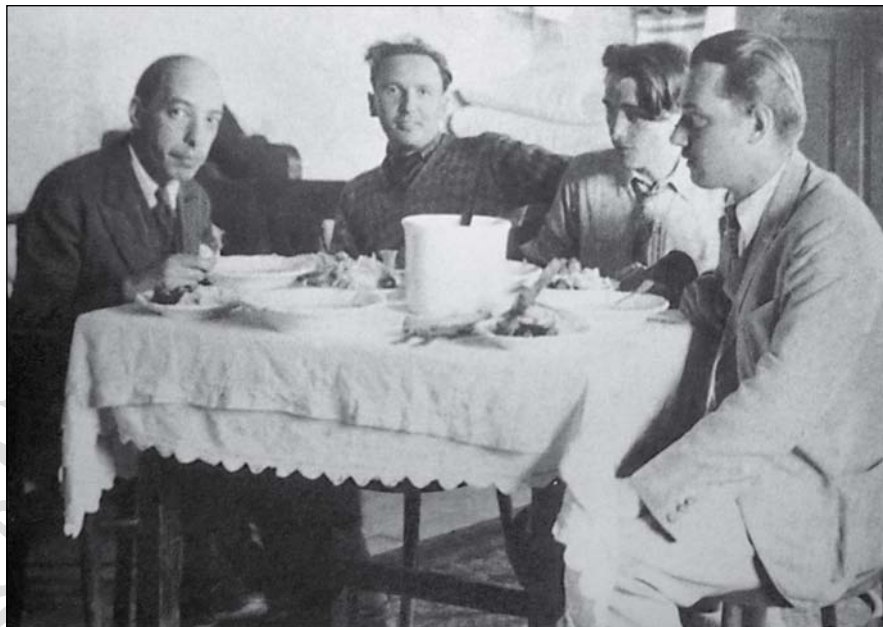
2001 Sociologi români și scriitori maghiari în anii '30. *Sfera politicii* XI. (97–98) 69–73.

STAHL, Henri H.

1981 *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. Minerva, București

SÜMEGI György

1988 „Egy másik Magyarország nevében” Lükő Gábor válaszol Sümegi György kérdéseire. *Forrás* XX. (1) 11–23.

Gyűjtőúton Drăguș faluban, 1932. május – Constantin Brăiloiu, Henri H. Stahl, Harry Brauner és Lükő Gábor